

LUSTRUMEDITIE 5 JAAR

JAARMAGAZINE OVER FORTEN, VESTINGEN EN BUNKERS
VAN DE WATERLINIES IN NEDERLAND • APRIL 2018

#FORT!

TOET TOET

In een Lelijk Eendje door
de mooie waterlinies

ALTIJD IN
VOOR EEN

Avontuur

EN VERDER KIJKJE BIJ ONZE ZUIDERBUREN | LEKKER SLAPEN
DUURZAME FORTEN | ALLES OVER BUNKERS | AMBACHTEN OP HET FORT
WANDELLEN EN FIETSEN | HIP & HAPPENING

COVERFOTO: RENÉ KOSTER

OVER FORTEN, VESTINGSTEDEN, BUNKERS EN WATERLINIES IN NEDERLAND

COLOFON

Fort! is een uitgave van **Stichting Liniebreed Ondernemen**. Fort! presenteert een eigentijds aanbod van recreatieve, culturele en zakelijke mogelijkheden op, rond en tussen forten en vestingsteden van de Nederlandse waterlinies.

Stichting Liniebreed Ondernemen

Rijksstraatweg 7b
3631 AA Nieuwersluis
info@liniebreed.nl
www.liniebreedondernemen.nl
www.forten.nl

REDACTIE

Hoofdredacteur Juke van Niekerk
Eindredacteur Liesbeth Maas
Bladmanager Titia de Zeeuw
Redactieleden Frans Bosscher, Annet Koops, Liesbeth Maas, Sietske de Vet en Titia de Zeeuw.
Art direction & vormgeving MediaMind Creative BV en Fier.media
Lithografie Grafimedia Amsterdam
Druk en papier Habo Da Costa drukt Fort! CO₂-neutraal op FSC-gecertificeerd papier.
Lezersservice info@liniebreed.nl

WATERLINIES

4

8

28

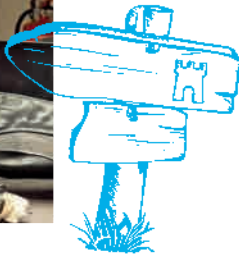
IN DIT NUMMER

- 4 Dak open en gaan!** Verken de linies in een Eendje
- 8 Groen, groener, groenst** Duurzaamheid is troef
- 12 Achter het fornuis** Recepten uit de fortkeuken
- 17 Op de hoogte** Nieuws uit waterlinieland
- 18 Naar het zuiden** Vestingwerken in België en Frankrijk
- 22 Volg de oranje klompjes** Kom wandelend tot rust
- 24 En morgen gezond weer op** In een tent of oud station
- 26 Mooie eilanden** Vlak bij Amsterdam
- 28 In the picture** Stoere bunkers
- 32 Hier moet je heen** Forten uitgelicht
- 34 Een echt familiebedrijf** Fort Voordorp
- 36 Handenarbeid** Ambachtslui op het fort

Welkom

36

Het verzoek om het voorwoord voor dit speciale lustrumnummer te schrijven heb ik oprecht gewaardeerd.

Indertijd ben ik als een volledige outsider - mijn werkterrein was immers het onderwerp veiligheid - terechtgekomen in de monumentenwereld. De minister had mij gevraagd of ik voorzitter wilde worden van het Nationaal Restauratiefonds dat speciaal was opgericht - na 15 jaar van bezuinigingen op de monumentenwereld - om zo efficiënt mogelijk om te gaan met de nog resterende subsidiegelden. Eerlijk gezegd was ik uitermate verrast door dit verzoek, omdat ik absoluut geen specialist was op het gebied van de monumenten, noch op het terrein van de financiën.

Maar tot ieders verrassing, hetgeen ook voor mijzelf gold, ben ik zeer enthousiast geworden over de monumentenwereld en met name over die kenmerkende eigenschap en dat is het particulier initiatief. Zonder de inzet

van vele particulieren in het verleden had de monumentenwereld er totaal anders uitgezien.

Zonder herbestemming is een monument ten dode opgeschreven

De bemoeienis van de overheid kwam pas veel later: in de 60-er jaren van

de vorige eeuw met de eerste Monumentenwet. Daar werd ook voor het eerst de mogelijke instelling en het aanwijzen van de Beschermde Stads- en Dorpsgezichten gelanceerd.

Burgers spraken wel over de noodzaak van het behoud van dat breder perspectief, maar alleen de overheid kon deze wens helpen realiseren.

Zo hebben wij het voortbestaan van onze forten en waterlinies dan ook te danken aan de inzet van de provincies hiervoor, maar voor het vinden van de nodige herbestemmingen kom je altijd weer terecht bij de bevoegde particulieren of particuliere organisaties. Zonder herbestemming is een monument immers ten dode opgeschreven.

Bij de forten liggen de herbestemmingen natuurlijk heel gevoelig, omdat de forten nooit voor een nieuwe herbestemming waren gebouwd. Uniek is ook dat enthousiasme van een ieder bij een geslaagde herbestemming. Dat geldt zowel voor de ondernemers als voor de provincies die fors hun nek hebben uitgestoken om de forten en waterlinies te behouden.

Kortom, ik blijf het oprecht een grote vreugde vinden dat ik ooit in deze inspirerende monumentenwereld terecht ben gekomen.

40

40 Klaar voor de toekomst

Ondernemers met hart voor de natuur

44 Water en groen

Fietsen door de Stelling van Amsterdam

46 Kom!

Leuke linie-uitjes

50 Het roer om

Kiezen voor een nieuw leven

Ik wens u allen veel plezier bij uw bezoek aan de forten van de Nederlandse waterlinies!

Professor Mr. Pieter van Vollenhoven

Voorzitter Commissie Herbestemming Monumenten

Tweeren

DOOR DE WATERLINIES

Een Eend. De zon. Een verliefd stel. Schitterende natuur. En indrukwekkende historie. Dat zijn de vijf ingrediënten voor een onvergetelijke tocht door het gebied van de waterlinies. Ga je mee?

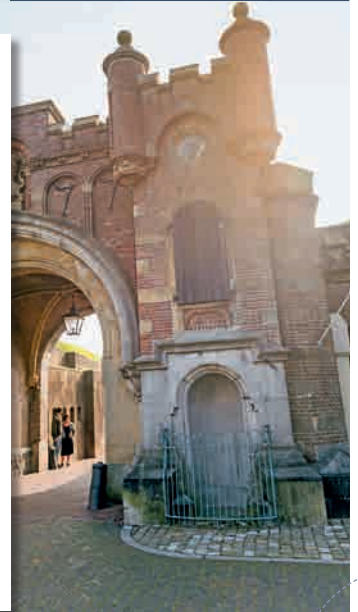
Een wandeling over de omwalling mag zeker niet ontbreken.

De Utrechtse Poort biedt toegang met allure.

Naarden

Karel en Rocío starten hun tocht in de best bewaarde vestingstad van Nederland maar halen eerst hun huur-Eend op bij Ducktrail in Wormer. Eenmaal in Naarden gearriveerd, parkeren ze aan de zuidkant van de vesting. Het is meteen feest: een wandeling langs forten en batterijen richting de Utrechtse Poort, de ingang van de vesting. Hoogtepunten in Naarden zijn er veel, zoals de Grote Kerk, het Nederlands Vestingmuseum en de authentieke sfeer in het hart van de stad. Een overweldigende ervaring, maar Weesp wacht al op Karel en Rocío.

WATER, GROEN EN MONUMENTEN: JE KIJKT JE OGEN UIT!

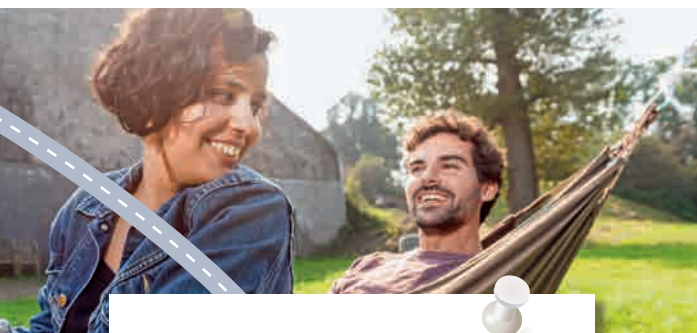
Weesp

Het Torenfort aan de Ossenmarkt is het eerste monument dat opdoemt. Vestingstad Weesp telt er meer dan tweehonderd, inclusief drie bijzondere molens. Karel en Rocío rijden de ophaalbrug voor het fort over en gaan rechts de 's Gravelandseweg op die mee kronkelt met de Vecht. Hier staan nog enkele houten huizen uit de tijd van de 19de-eeuwse Kringenwet. Knorrende magen vertellen dat het tijd is om te lunchen. Ze stappen uit bij Fort Uitermeer en in het ernaast gelegen paviljoen Uit & Meer kiezen ze voor een Vechtburger en een maaltijdsalade.

Bij Uit & Meer word je ontvangen met een lach.

FENOMENALE HOOFDROL VOOR DE VECHT

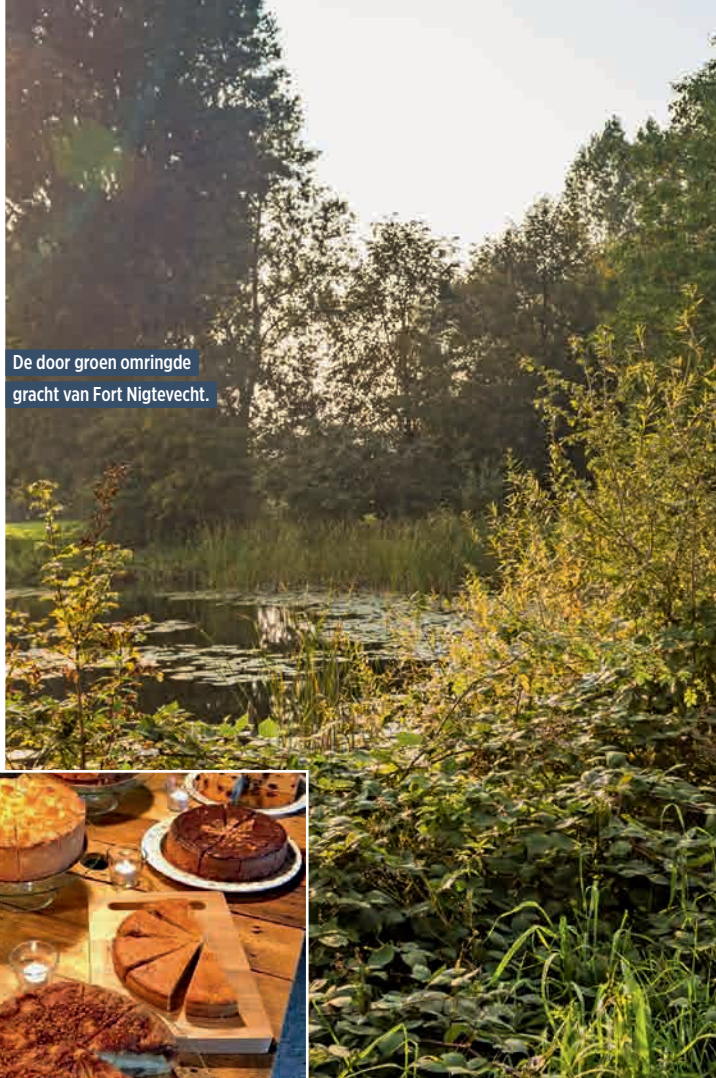
Nieuwersluis

Wat een uitzichten onderweg naar Nieuwersluis! De Ankeveense Plassen en de groene weilanden strelen het oog. Volgens de Wijde Blick, de Vuntus, de Loenderveense Plas en ook de Loosdrechtse Plassen: Karel en Rocío zijn omgeven door water. Fort Spion lonkt maar Fort Nieuwersluis is het doel. Binnen de metersdikke muren van dit fort is namelijk de Theetuin te vinden, op zondagen geopend tussen 10 en 17 uur. Vanuit de wijde omgeving komen mensen hier om taarten en soepjes te eten, alles huisgemaakt. Buiten is een ruim terras in het groen.

De Theetuin is hét adres voor een heerlijk stuk taart.

De door groen omringde gracht van Fort Nigtevecht.

Loenen aan de Vecht

De lommerrijke weg naar Loenen aan de Vecht heeft zijn charme te danken aan de monumentale huizen en buitenplaatsen waarvan het merendeel uit de 17de en 18de eeuw stamt. Rijke Amsterdammers lieten deze langs de oevers van de Vecht bouwen. Zo hadden zij een fijne en rustige plek om de zomers door te brengen. De grootse panden zijn omringd door parktuinen, boomgaarden, vijvers, koetsierswoningen en koetshuizen. Opvallend zijn de theekoepels, typische gebouwtjes van de Vechtstreek en nergens anders in de wereld te zien. Langs de weg liggen ook enkele bunkers uit de Tweede Wereldoorlog.

Fort Nigtevecht

Het open dak zorgt voor een verkoelend briesje. Karel en Rocío zetten koers richting Fort Nigtevecht, en kijken uit over de polders die vroeger bij oorlogsdreiging onder water werden gezet. Op het fort kunnen dierbare overledenen herdacht worden. Maar ook zonder deze intentie ben je hier in de weekenden welkom. Om het fort te bekijken, koffie te drinken, een expositie te bewonderen of een workshop te volgen. Karel en Rocío steken een kaarsje op in de lichtjeskamer. En bij een kop thee op het terrasje van deze rustgevende plek, blikken ze terug op een heerlijke dag.

Het betonnen hoofdgebouw van Fort Nigtevecht uit 1889.

Wat ga jij doen?

GEDENKPLAATS
KOFFIE THEE
TOILETTEN

WORKSHOPS
EXPOSITIE

Route

Naarden verlaten via de Amsterdamsestraatweg. Rechtdoor, na viaduct over A6 links Zuidpolderweg op. Mariahoeveweg, Weesperweg, Korte Muiderweg. Bij Weesp de ophaalbrug voor Torenfort Ossenmarkt over, rechts naar de 's Gravelandseweg tot Fort Uitermeer. N236 en rechts Stichtse End op richting Ankeveen. Via de Herenweg en de Kortenhoefsedijk naar Kortenhoef. Bij de kruising rechtdoor de N201 (Vreelandseweg) oversteken. Via Moleneind en Horndijk naar de Loenderveense Plas. Naar de N403/Bloklaan, bij N403 linksaf naar Fort Nieuwersluis. Hierna de N402 naar Loenen aan de Vecht. Voorbij Loenen links naar Loenersloot op de N201, onder het viaduct door naar de Kanaaldijk West. Langs het Amsterdam Rijnkanaal links naar de Velterslaan en Fort Nigtevecht.

Duurzame forten GROENER DAN GROEN

Forten zijn broedplaatsen van innovaties op het gebied van duurzaamheid. Begonnen met een achterstand van meer dan honderd jaar, lopen ze nu voor de troepen uit.

Meters dikke betonnen of bakstenen muren, zeer beperkte inval van daglicht, veel vocht, niet aangesloten op wat voor netwerk dan ook. Ga daar maar eens iets duurzaam van maken. Menig ondernemer zal er voor weglopen. Maar de ondernemers die het avontuur wel aangaan, zijn zeer gedreven om van hun fort een toonbeeld van energie- en waterzuinigheid te maken.

Forten waren zo gebouwd en ingericht dat de soldaten er lange periodes afgesneden van de bewoonde wereld

konden leven. Ze hadden een drinkwatersysteem, een moestuin, een beerput, een houtopstand. Allemaal om op eigen benen te kunnen staan. Juist dat aspect van zelfvoorzienend leven inspireert de huidige fortbeheerders in hun zoektocht naar de meest duurzame oplossingen op en rondom hun historische bouwwerken. Vaak gaan ze daarbij verder dan wat er al op de markt wordt aangeboden en dragen ze bij aan vernieuwende technieken.

Warmte uit water

Zo gauw een nieuwe bestemming aan de orde komt, rijzen meteen vragen over de wijze waarop je het fort aan de eisen van deze tijd laat voldoen. Uiteraard gaat er veel aandacht uit naar het isoleren van vloeren, daken, gevels en ramen zodat warmte wordt vastgehouden. Om die warmte op te wekken, kiezen veel fortbeheerders voor een pelletkachel. Pellets zijn blokjes van geperst zaagsel en afvalhout. De kachels bezitten voldoende vermogen om het hele gebouw te verwarmen en hebben een hoog rendement. Tegelijkertijd stoten ze minder fijnstof en CO₂ uit dan gangbare houtkachels en cv-ketels op gas. Maar het kan nog milieuvriendelijker. Met luchtwarmtepompen of aardwarmtesystemen in combinatie met vloerverwarming

5

*stappen om je historische pand duurzaam te maken. Dat biedt de **online menukaart van De Groene Grachten**, een initiatief van onder anderen Wubbo Ockels. “Als zelfs een eeuwenoud grachtenpand duurzaam kan, dan kan het toch overal!”, vond de duurzaamheidspionier die in 2014 overleed. De Groene Grachten heeft met Stichting Liniebreed Ondernemen zo’n menukaart voor forten gemaakt: duurzameforten.nl.*

scor je nog veel beter als het gaat om duurzaamheid.

Op GeoFort loopt een onderzoek om water uit oppervlaktewater te winnen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van warmteverschillen in het water van de gracht: 's zomers is de bovenste laag warmer dan de onderste, 's winters is

Helofytenfilter (voor het zuiveren van afvalwater) op GeoFort.

© AART JAN VAN NUSSEL

Zonnepanelen op Fort K'IJK.

83

procent warmte wordt teruggewonnen met de combinatie van technieken die op **Fort 't Hemeltje** zijn toegepast: HR-warmtewisselaar, warmtepomp en luchtbehandelingssysteem. Ook ontstaat hiermee een zeer hoge luchtkwaliteit, met lage gehalten van CO₂, fijnstof en schimmel. Een deel van het fort doet dienst als kantoor voor organisaties die actief zijn op het gebied van duurzaamheid.

Op duurzameforten.nl staan meer dan 50 maatregelen.

het precies omgekeerd. De gewonnen warmte kun je direct benutten maar je kunt deze ook opslaan in grote, goed geïsoleerde waterzakken onderin het fort.

Zonnestroom opslaan

Als het gaat om elektriciteit beperken fortten zoveel mogelijk hun verbruik door de inzet van led-verlichting, spaarlampen en bewegingssensoren die regelen dat lampen alleen branden als er iemand in de buurt is. Je kunt

Willemijn
Simon van
Leeuwen

© ROY BESUKER FOTOGRAFIE

directeur GeoFort

“Duurzaamheid is ons thema. We hebben het in ons museum over de kwetsbaarheid van de aarde, over klimaatverandering, over de energietransitie die nodig is. We willen dat niet beperken tot educatie, we willen er ook zelf mee aan het werk. Een pelletkachel verwarmt het hele fort. Ik vind dat maar zozo, hoor. Je stoot toch CO₂ uit. We hebben zonnepanelen. De fortwachterswoning is grondig geïsoleerd. Met het waterschap gaan we een proef doen om warmte te winnen uit de temperatuurverschillen van het grachtwater voor de verwarming van het nieuwe entreegebouw, ontworpen door een organische architect. En we lozen geen afvalwater. Ons vuile water gaat via bezinkputten naar een rietveld. Af en toe gooien we er wat dode kippen bij om de vertering te versnellen. Dat werkt als een tie-relier.”

Tom van Nieuhuys

directeur
Forteiland Pampus

“Wij willen in 2022 volledig zelfvoorzienend zijn. Dan is in Almere de Floriade die in het teken staat van groene steden. We hebben al stappen gezet maar we zijn er nog lang niet.

Met de 75 zonnepanelen redden we het niet.

We onderzoeken nu met Zown hoe we energie kunnen opslaan. We gaan de warmtevoorzieningen verduurzamen door warmte op te slaan in grote waterzaken. Met de TU Delft kijken we naar een eigen watervoorziening.

Het nieuwe restaurant wordt een gebouw met alle duurzame innovaties die je je maar kunt bedenken. We gaan de moestuin uitbreiden en zullen zoveel mogelijk koken uit eigen tuin. En voor de dieselveerboot ontwikkelen we een boot die op waterstof vaart. Ook daarin willen we voorop lopen.”

© IVO VAN DER BENT

Windmolenparkje op Forteiland Pampus.

5

warmtepompen en een pelletkachel verwarmen het roemrijke **Slot Loevestein** aan de Waal. Drie gebouwen in de vesting zijn gerestaureerd en er is één nieuw gebouw bijgekomen, geheel in 16de-eeuwse stijl. Ramen en vloeren zijn geïsoleerd. Het is er zo comfortabel dat **Hugo de Groot** nu misschien wel niet aan een ontsnapping zou hebben gedacht.

ook een lichtstraat en solartubes in het dak aanbrengen om meer daglicht naar binnen te halen, zoals is gebeurd op Fort Kijkuit.

Op een aantal forten wekken zonnepanelen een deel van de stroom op. Hierbij lopen beheerders wel snel tegen grenzen aan, omdat zonnepanelen niet het monumentale karakter mogen aantasten. Om diezelfde reden stuit de

Vuurtoreneiland:

soep uit eigen moestuin.

plaatsing van windmolens op bezwaren, hoewel forten in het verleden ook windmolens hadden.

Nu heeft zonne-energie het manco dat je geen constante productie van elektriciteit hebt. In de zoektocht naar een oplossing, heeft Fort Pampus met onder meer ARN Autorecycling en Zown, dochter van netwerkbeheerder Alliander, de opslag van zonnestroom in afgedankte batterijen van elektrische auto's mogelijk gemaakt. Niet alleen lost dit project wellicht een probleem van Pampus (en andere forten) op, het zorgt er ook voor dat afgedankte batterijen een tweede leven krijgen. En als het werkt, kan het ook voor particulieren de manier zijn om de stroom van hun zonnepanelen op te slaan.

Fort Westoever brouwt bier van origineel fortwater.

Dak als waterfilter

Zuinig omspringen met water is op forten wat minder ingewikkeld. Er is namelijk een al aanwezige voorziening die geweldig werkt. Regenwater stroomt door kokers in bassins onderin het fort. Onderweg wordt het gefilterd door het pakket zand dat op het dak ligt. Dat functioneert nog altijd perfect. De kwaliteit is zo goed dat er op Fort Everdingen, Fort Westoever en Fort 1881 bier van gebrouwen wordt. Op dezelfde manier kun je ook bij de voedselproductie makkelijk terugvallen op wat er altijd al was op een fort: de moestuin. Verschillende forten met een horecafunctie (bijvoorbeeld Vuurtoreneiland, Werk aan de Korte Uitweg, Slot Loevestein, Fort Lunet IV, Pampus) hebben de groentetuin nieuw leven ingeblazen en dragen ook daarmee bij aan een duurzame toekomst van onze forten.

15

graden is het in de bomvrije gebouwen van **Fort Everdingen**. Een constante temperatuur, waardoor de ruimtes zeer geschikt zijn om het speciaalbier van **Brouwerij Duits & Lauret** in vaten te laten rijpen.

12.000

euro heeft **Fort 1881** jaarlijks al bespaard door de oliegestookte verwarming te vervangen door een *pelletkachel die CO2-neutraal is. Met zonnepanelen en windmolens draait het fort over enkele jaren alleen nog maar op hernieuwbare energie. De oven waarin de Duitsers dagelijks 5000 broden bakten, wordt omgebouwd tot een heteluchtoven, waarvoor windmolens de energie leveren.*

Pelletkorrelkachel op Fort Nieuwersluis.

Frank Bart

eigenaar Fort Resort
Beemster

“Duurzaamheid staat hier hoog in het vaandel. We zijn best vergegaan in de techniek, vooral in de energiehuishouding. We hebben luchtwaterpompen. In combinatie met vloerverwarming werkt dat uit de kunst; in het fort ligt 28 kilometer aan vloerverwarmingsbuizen. Met zonnecollectoren pompen we de warmte van de sauna's en de vloeren terug in de zwembaden. Het oude systeem om water op te vangen is nog intact. Dat water gebruiken we, na filtering, voor de toiletten en de douches. Verder werken we met leveranciers van seizoensgebonden, duurzame producten. Door alle duurzame toepassingen verbruikt Fort Resort Beemster veertig procent minder energie dan een vergelijkbaar wellnessresort. Ons hotel is CO2-neutraal, het eerste van Nederland. En dat in een fort!”

Recepten

UIT DE DUURZAME FORTKEUKEN

Pinzimonio

INGREDIËNTEN

MENGSEL 2 dl extra vergine olijfolie • Grof gemalen zwarte peper • Zout • 2 el gerijpte aceto balsamico di Modena IGT (minimaal 5 jaar oud of ouder zoals een aceto balsamico di Modena tradizionale). • Desembrood/crostini

GROENTES: Kies de groentes die passen bij het seizoen. Bijvoorbeeld: Venkel (in dunne repen gesneden) • Lente- of bosuitjes (schoongemaakt) • Bleekselderie (steeltjes in reepjes) • Stronkje witlof (blaadjes los in schuifjes) • Geleerde wortels (in reepjes gesneden) • Aspergepunten (geschild)

Het is een goed en eeuwenoud Italiaans gebruik om aan het begin van de maaltijd verse groente in een mengsel van extra vergine olijfolie, peper en zout te dopen. Het is niet alleen makkelijk te bereiden, het reinigt ook nog eens de smaakpapillen. In de noordelijke regio Emilia-Romagna voegen ze er een aantal druppels gerijpte aceto balsamico di Modena aan toe: balsamico-azijn uit Modena, een van de belangrijkste steden in het gebied. Proef hoe fantastisch eenvoudig kan smaken.

Maak de groentes schoon en snijd ze in mooie repen. Blancheer harde of bittere groente zo nodig even. Laat het zout oplossen in de balsamico-azijn, klop de azijn door de olie, breng op smaak met zwarte peper en doe het in een kommetje. Serveer de groentes en de Pinzimonio met een paar sneetjes desembrood of crostini (ge-roosterde broodjes) en schenk er een glas frisse witte wijn bij, bijvoorbeeld Bianco di Pitigliano van producent Montauto uit de Toscaanse Maremma.

Biologische extra vergine olijfolie 'Angelica' van Tenuta Calaforno, aceto balsamico di Modena IGT van Bellei en Bianco di Pitigliano zijn elke zaterdagmiddag te proeven en verkrijgbaar in het Proeflokaal van [Casa Fortezza in Fort bij de Liebrug](https://www.casafortezza.nl) in Haarlemmerliede ([casafortezza.nl](https://www.casafortezza.nl)).

Natuursalade van het seizoen

INGREDIËNTEN

Ijsbergsla • aardbei of appel •
walnoot • naturel dressing

WILDPLUKMOGELIJKHEDEN:

Duizendblad • dovenetel •
madelief • munt • ereprijs •
weegbree • zevenblad • viooltje.

De salade bestaat voor de ene helft uit de bekende producten ijsbergsla, aardbei/appel en walnoot. Snijd de sla en de appel in grove stukken. De andere helft wordt gevormd door wildplukken. Snijd de wilde kruiden in kleine stukjes. Enkele bloemen heel laten voor de garnering. Maak het, indien nodig, op smaak met een naturel dressing.

Plukken van kruiden in het wild is een vaardigheid die je je eigen moet maken. De soorten moet je goed kunnen herkennen; onder verschillende omstandigheden

kunnen planten heel verschillend groeien. Pluk schone producten waar uitlaatgassen en honden geen invloed op hebben gehad. Meer zekerheid heb je met kruiden uit je eigen tuin. In overhoekjes groeien vaak spontaan enkele van de bovenstaande kruiden. Gebruik geen planten van kwekerijen, hieraan zitten wellicht resten van chemische middelen. Let op: in geval van twijfel NIET plukken.

Bij Natuur Goed op

Werk aan het Spoe! in

Culemborg maak je deze salade en andere recepten onder begeleiding van Conradine de Reus. Het is een leuke cursusdag (individueel of met groep) in en met de natuur. Kijk voor een kookworkshop 'Koken met (on)kruid' op natuurgood.org.

Panna cotta met fruit of the forest

INGREDIËNTEN

PANNA COTTA VAN KARNEMELK:

150 ml room • 150 ml karnemelk •
1 vanillestokje • 2 eetlepels suiker •
3 blaadjes gelatine

FRUIT OF THE FOREST:

250 gr (diepvries)bosvruchten
• 85 gr suiker • 1 vanillestokje •
1 steranijs • ½ kaneelstokje • 1
kardemompeul

Panna cotta van karnemelk

1. Breng de room met het merg uit het vanillestokje aan de kook.
2. Wel de gelatineblaadjes ondertussen in koud water.
3. Haal de pan van het vuur zodra de room begint te borrelen.
4. Voeg de gelatine, karnemelk en suiker toe, en roer goed.
5. Schenk het roommengsel in 4 kleine glaasjes.
6. Laat de panna cotta ongeveer 2 uur opstijven in de ijskast.

Fruit of the forest

1. Doe alle ingrediënten bij elkaar in een pan en laat zachtjes inkoken tot een compote.
2. Eventueel vocht iets afbinden.
3. Schep het fruitmengsel op de panna cotta.

Panna cotta is een Italiaans nagerecht en betekent letterlijk 'gekookte room'. Room, melk, suiker en gelatine zijn de basis-ingrediënten. En verder is het aan de (thuis)kok om smaken aan de room toe te voegen en te variëren met de saus.

Wil je eerst dit zalige recept proeven voordat je zelf in de keuken aan de slag gaat? Kom dan naar restaurant **Fort Lunet** in Raamsdonksveer (vesting Geertruidenberg) en laat je verrassen door het bijzondere samenspel van ingrediënten.
fortlunet.nl

ONTDEK DE OUDE HOLLANDSE WATERLINIE

Kijk op geschiedenis
[vanzuidholland.nl/
oude-hollandse-waterlinie](https://vanzuidholland.nl/oude-hollandse-waterlinie)
voor meer informatie
en uittips

SCHATBEWAARDER VAN HOLLAND

MET EEN SPANNENDE GEVECHTSHISTORIE

De eeuwenoude **Oude Hollandse Waterlinie** is een icoon in het Nederlandse landschap en was van enorm belang voor het behoud van Holland in de 17de en 18de eeuw.

Er is hard gevochten tegen onder meer de Fransen en soldaten uit andere landen, die Holland en zijn rijkdom wilden overmeesteren. De slimme manier waarop water werd ingezet als een verdedigingsmiddel spreekt vandaag de dag nog altijd tot de verbeelding.

Negen fraaie vestingsteden, waaronder Schoonhoven en Nieuwpoort, markeren samen met Fort Wierickerschans, Slot Loevestein en het Muiderslot, sluizen en inundatiegebieden de Oude Hollandse Waterlinie. Ervaar de schatten van de Oude Hollandse Waterlinie via de vele wandel- en fietsroutes, overnachtingsmogelijkheden en evenementen.

Fietsen en wandelen rond Antwerpen

Voor de actieve bezoeker zijn er zes fietsroutes en tal van wandelroutes uitgestippeld. Je ontdekt er de groene rand van Antwerpen in al zijn verscheidenheid. Er is een mooi boekje beschikbaar met zes routes. Voor wandelaars zijn er twee leuke stationsroutes. Alle informatie over de mogelijkheden van de forten rond Antwerpen vind je op www.fortengordels.be!

De fortengordels van Antwerpen

Een avontuurlijke uitstap dicht bij huis

Net over de grens

Zin in een uitstapje dicht bij huis, maar toch even de grens over? De forten rond Antwerpen hebben heel wat te bieden en dat op slechts anderhalf uur rijden van Utrecht en twee uur van Amsterdam. Voor kinderen zijn er heel wat mogelijkheden. Zo kan je bij de Schans van Puurs terecht in een bolwerk dat volledig is ingericht als speelparadijs en dat in een prachtige natuurlijke omgeving. In Fort Stabroek kan je, op drie kilometer van de Nederlandse grens, je helemaal uitleven met het avonturenparcours en paintball bovenop het fort. Maar ook op andere forten kan je avonturen beleven. Aan het fort van Kapellen kun je gaan spoorfietsen op de voormalige militaire spoorweg.

Een boeiende geschiedenis

Kom je graag meer te weten over de forten en hun boeiende geschiedenis? In Fort Liefkenshoek wordt de Tachtigjarige Oorlog, het Napoleontische tijdperk en de

hedendaagse havenontwikkelingen op een interactieve manier getoond. Benieuwd naar de impact van beschietingen op een fort met de fameuze 'Dikke Bertha'? Dat kan in het fort van Kessel onder deskundige begeleiding van een gids. In Fort Liezele ontdek je de werking van het fort tijdens de Eerste Wereldoorlog. Alle Brialmontforten en hun prachtige bakstenen architectuur zijn te bezoeken met gids. Voor meer uitleg over de vliegende fortbewoners, de vleermuizen, kan je terecht in het spoorwegfortje van Duffel.

Huur eens een fort

Ben je op zoek naar een originele locatie voor persoonlijke of professionele activiteiten? In verschillende forten kan je ruimtes huren als authentiek decor voor je event. Voor co-werken en vergaderen kan je terecht in 'het Bolwerk' van fort 5 Edegem. In Fort 8 Hoboken feest je in het prachtige kader van de linker caponnière.

NIEUWE FIETSBRUG AMSTERDAM-RIJNKANAAL

Fietsers kunnen vanaf medio 2018 bij De Punt in Nigtevecht het Amsterdam-Rijnkanaal oversteken. De fietsbrug zorgt voor meer recreatiemogelijkheden en betere bereikbaarheid. De brug koppelt de fietsroutes langs de Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Voor fietsers uit Nigtevecht worden station Abcoude en de scholen en de werkgebieden in de regio Amsterdam beter toegankelijk. Door de aangepaste oevers kunnen ook dieren (zwemmend) het kanaal oversteken. Dit maakt de uitwisseling van fauna tussen de natuurgebieden mogelijk en versterkt de natuur.

ÉÉN GROOT WERELDERFGOED

De Stelling van Amsterdam is sinds 1996 Werelderfgoed. De Nieuwe Hollandse Waterlinie, het grootste rijksmonument van Nederland, is genomineerd voor de status van Werelderfgoed als uitbreiding op de Stelling. De Werelderfgoed-status is soort Michelinster voor uniek erfgoed in de wereld. Zo wordt het beschermd en behouden voor volgende generaties. Naar verwachting zullen de linies in 2020 één groot Werelderfgoed vormen. Samen vertellen ze het verhaal over water als bondgenoot.

nieuehollandsewaterlinie.nl, stellingvanamsterdam.nl

Waterfort geopend

Fort Lunet aan de Snel in Schalkwijk is omgetoverd tot Waterfort. Bezoekers kunnen hier terecht voor weetjes en proefjes rond het thema water. Geniet van de schoonheid van water, bouw de sterkste dijk of struin door de watertuin met fonteinen. waterfort.nl

Wandelgids Lopen langs linies

Rutger Burgers en Rob Wolfs nemen je in hun nieuwste wandelgids mee naar negen waterlinies die samen een goed beeld geven van deze oude

verdedigingswijze. Van het Zeeuwse Hulst naar het Groningse Boertange in dertien rondwandelingen, allemaal tussen de 8 en 20 km lang. Lopen langs linies (128 pagina's) bestel je voor € 14,95 bij Uitgeverij Gegarandeerd Onregelmatig: gegarandeerdonregelmatig.nl.

OVER DE GRENS

Een vijand op afstand houden. Lange tijd deden we dat in Nederland met water. Maar hoe gebeurde het in omliggende landen, bijvoorbeeld in België en Frankrijk?

Fort Wilrijk

Erfgoedjaar

**EUROPEES
CULTUREEL
ERFGOED**

De Europese Commissie heeft 2018 uitgeroepen tot het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed. Onder het motto 'Erfgoed verbindt, Europa inspireert' geeft Nederland invulling aan de belangrijke rol die erfgoed speelt in het cultureel diverse Europa. Het gaat bij erfgoed om monumentale gebouwen zoals forten, maar ook om archieven, historische landschappen en de verhalen die we aan elkaar doorgeven. Grote publieksen evenementen zoals de Open Monumentendag en de Maand van de Geschiedenis belichten dit jaar.
europeeserfgoedjaar.nl

2018
EUROPEES JAAR
VAN HET CULTUREEL
ERFGOED
#EuropeForCulture

**13.000
ARBEIDERS
BOUWDEN DE
OMWALLING
ROND
ANTWERPEN**

H

Het blijft fascinerend hoe water in ons verleden is ingezet bij de verdediging van het land. Maar is dit nou een typisch Nederlandse vinding? De Hollanders waren de eersten die op een geordende wijze van inundaties gebruik maakten. Maar ook onze zuidburen zagen de voordelen van dit waterverdedigingssysteem en hebben het toegepast in het concept van de Stelling van Antwerpen. De havenstad aan de Schelde is vanaf de 10de eeuw voorzien van diverse verdedigingsgordels. De laatste is in de 19de eeuw aangelegd: de Stelling van Antwerpen. De stad kreeg de rol van 'reduit national', nationaal toevluchtsoord, zoals Amsterdam dat in Nederland was. In 1859 besloot de Belgische regering om het belangrijkste handelscentrum van het land opnieuw te versterken met een omwalling, een fortengordel en met polders die onder water gezet konden worden.

Ontwerp van Brialmont

In tien jaar tijd bouwden 13.000 arbeiders de Grote Omwalling. Het is een aarden wal op een bakstenen

ondergrond met een lengte van 15 kilometer. Daaromheen kwam een gordel van acht vooruitgeschoven forten, eveneens van baksteen. De omwalling en de forten zijn ontworpen door Henri Brialmont, luitenant-generaal en vestingbouwer. Hij nam daarbij de opbouw van Duitse forten over; in ons land heeft Fort Rijnauwen in Bunnik ditzelfde ontwerp.

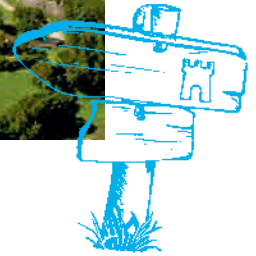
Tweede gordel

Al vanaf 1870 is de Antwerpse stelling verder uitgebouwd. De grotere reikwijdte van kanonnen dwong de Belgen een nieuwe gordel verder van de stad aan te leggen. Dat werd de Hoofdweerstandstelling, een lijn van 95 kilometer bestaande uit inundeerbare polders en tientallen forten en schansen. In 1914 bleek de stelling toch niet opgewassen te zijn tegen het zware geschut van de Duitsers. Wel werd de opmars vertraagd. Hierdoor kreeg het Belgische leger de gelegenheid zich terug te trekken tot de IJzer, waar vervolgens vier jaar lang een loopgravenoorlog in modderige vlaktes werd uitgevochten.

De citadel van Blaye met Fort Médoc.

© ALPHA IMAGES / BLAYE TOURISME

Rijke historie

VERWONDEREN

In de Stelling van Antwerpen zijn negen forten en één schans open voor het publiek. Langs de forten zijn fiets- en wandelroutes. Voor kinderen zijn er veel gelegenheden om in een natuurlijke omgeving te spelen.

En waar je tijdens je vakantie in Frankrijk ook komt, vrijwel altijd is er wel een verdedigingswerk van Vauban in de buurt. De twaalf locaties op de Werelderfgoedlijst vind je in Arras, Besançon, Blaye, Briancçon, Camaret-sur-Mer, Longwy, Mont-Dauphin, Mont-Louis, Neuf-Brisach, Saint-Martin-de-Ré, Saint-Vaast-la-Hogue en Villefranche-de-Conflent.

Het is altijd de moeite waard je te verwonderen over het werk van Vauban en zijn tijdgenoten.

Info:

- fortengordels.be
- sites-vauban.org

Tot vijftig jaar geleden waren de bouwwerken in de Antwerpse stelling nog in militair gebruik. Toen de soldaten vertrokken, nam de natuur het heft in handen. Vleermuizen overwinteren in de forten, spechten en uilen broeden in oude bomen. Maar net als hier is er de laatste jaren een groeiende belangstelling voor dit bijzondere erfgoed. Eigenaren zoeken naar nieuwe bestemmingen om de forten te kunnen behouden én toegankelijk te maken voor het publiek.

Vestingwerken van Vauban

Langs de zuidgrens van België, onder meer in Ieper, komen we vestingwerken tegen van een Franse collega van Brialmont uit de 17de eeuw, Sébastien Le Prestre de Vauban. Ieper maakte

deel uit van het Pré Carré, een dubbele gordel van versterkte steden die de Franse noordgrens moest verdedigen. Vauban deed dat niet alleen hier. In opdracht van Lodewijk XIV zijn langs alle grenzen van Frankrijk zo'n driehonderd vestingwerken door Vauban verbeterd, en bouwde hij 37 nieuwe forten. De militair ingenieur heeft daarmee een enorm stempel op het Franse landschap gezet. Land onder water speelde in de concepten van Vauban geen rol, wel hield hij in zijn ontwerpen rekening met de specifieke locatie en het landschap.

Werelderfgoed

Tien jaar geleden kregen twaalf groepen van Vaubans verdedigingswerken de status van UNESCO Werelderfgoed. De werken zijn een staalkaart van de enorme variatie in Vaubans werk: nieuwgebouwde vestingen, versterkingen in de vlakke delen van het land, forten in de bergen, torens langs de kust en eilandfortificaties. De vestingstad Neuf-Brisach, in het noordoosten langs de grens met Duitsland, geldt als zijn meesterwerk. Het grote achthoekige bolwerk met acht bastions is gebouwd tussen 1699 en 1703, en is nog grotendeels intact.

VAUBAN HEEFT EEN FRAAIE STEMPEL OP HET FRANSE LANDSCHAP GEDRUKT

© PHILIPPE KLEIN

Villefranche-de-Conflent

FORT

EVENEMENTEN

ADVERTENTIE

BEDRIJFSUITJES
EVENEMENTEN
KLANTENDAG
TEAMBUILDING
VERGADEREN

Boek nu een bedrijfsuitje of evenement en ontvang 4 toegangskaarten voor **AVONTUURLIJK FORTEILAND**

www.fortevenementen.nl

0294 - 700 204

© BERT MULLER

TORENFORT HONSWIJK

BORRELPLANKJE OP FORT WKU

© TITIA DE ZEEUW

RUGZAK OP EN GAAN!

Lopen over het Lint- en Liniepad

Er waren eens twee dames uit Schalkwijk die een Klompenpad rond hun dorp wilden hebben. “Ga maar op verkenning”, zei de stichting, “maar houd wel rekening met onze eisen”. Klompenpaden zijn rondwandelingen in agrarisch cultuurlandschap die zo veel mogelijk door boerenland en over landgoederen lopen.

De dames gingen aan de slag. Met andere, enthousiaste bewoners verkenden ze het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dat resulteerde uiteindelijk in een aantrekkelijke wandelroute. “In 2014 werd het Lint- en Liniepad geopend”, vertelt Evelien Kenbeek van Landschap Erfgoed Utrecht. Het was het 62ste Klompenpad. Inmiddels staat de teller op meer dan honderd. Een jaar later volgde uitbreiding met het Vuylcoppad. Beide routes zijn te combineren tot een rondwandeling van 15 kilometer.

Route: 9 km |
Start & eindpunt:

Kerkplein
H. Michaëlkerk,
Jhr. Ramweg 17,
3998 JP Schalkwijk | Klompenpad in het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Oranje klompjes 'Klompen aan, rugzak op en gaan!' zo luidt de slogan. Markeringen met een oranje klompje wijzen de weg. Dwars door de polder, naar Werk aan de Groeneweg. Geen fort, maar wel een verdedigingswerk van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Staatsbosbeheer heeft de kazematten en de groepsschuilplaatsen prachtig gerestaureerd, zodat je nu tussen de aarden wallen en de loopgraven kunt wandelen.

Via een heerlijk wandelpad door de uiterwaarden van de Lek leidt de route naar het imponerende Fort Honswijk.

Op steenworp afstand liggen Lunet aan de Snel en Werk aan de Korte Uitweg met kampeerterrein en theehuis. Waar vroeger de manschappen de wacht hielden, strijk je nu neer in een gezellig wachtlokaal met open haard. Buiten in de zon op het terras kan natuurlijk ook. Vooral de lekkere soldatenkoffie wordt vaak besteld.

Onder water “Er gebeurt van alles in dit gebied”, aldus Kenbeek. Zo is in 2017 waterbergings- en inundatiegebied Blokhoven geopend. Polder Blokhoven had bij flinke regenval te kampen met wateroverlast. De oplossing was eenvoudig: door een stuk grond af te graven, stroomt het overtollige water ernaartoe. Ingenieurs was het idee om het gebied 's zomers opzettelijk onder water te zetten. Zo laat je bezoekers zien hoe het principe van inundatie werkt. Twee vliegen in één klap!

“Het werk van de vrijwilligers is nooit af”, besluit Kenbeek. Wandelroutes moet je onderhouden. Daarom trommelden de dames uit het Schalkwijkse lintdorp een groepje vrijwilligers op dat het pad elke maand controleert en onderhoudt. Tot slot nog een tip voor liefhebbers van Klompenpaden: met de Liniepont kun je de Lek oversteken om vanaf Werk aan het Spoel het Goilberdingepad te lopen. Nog zo'n mooi Klompenpad! **Zie www.klompenpaden.nl of download de Klompenpadenapp.**

SLAAP LEKKER

Zin in een bijzondere overnachting? Slaap dan eens op een fort of in een onderkomen langs de linie. Basic of luxe, alles is mogelijk.

Kamperen op
Fort aan de Klop.

's Zomers mag je je tentje opzetten op de aarden wallen van het fort. Een natuurkampeerterrein op slechts een kwartiertje afstand van de stad! Geen plek voor luidruchtige party's, want na zonsondergang geldt de avondrust. Hoewel, een klein bescheiden feestje is altijd mogelijk, graag zelfs. Het bomvrije wachthuis is omgebouwd tot brasserie waar je kunt eten en drinken. In de drie houten artillerieloodsen bevinden zich de vergaderruimte en de groepsverblijven. Er is plaats voor gezelschappen van tien tot vijftig personen. Je kunt er zelf koken of voor je laten koken. Kortom, de perfecte locatie voor een vriendenweekend, bruiloft of familieëunie. fortaandeklop.com

Op een klein stationnetje...

Houd je van luxe en comfort? Overnacht dan in Hotel de Witte Dame, aan de rand van Abcoude. Toegegeven, je slaapt hier niet in een fort. Maar wel in een bijzondere accommodatie. Bovendien kun je hiervandaan het Liniepad lopen: een rondwandeling over historische dijken langs Fort bij Nigtevecht en Fort bij Abcoude.

Slaapen in dit hotel is romantisch en onvergetelijk, want je verblijft in een oud stationsgebouw. Waar vroeger het treinpersoneel werkte en woonde – op de bovenverdieping waren drie

er graag eten, drinken, overnachten of vergaderen. Omdat de keus groot is, helpen we je graag op weg.

Utrechtse oase van rust

Midden in het land ligt Fort aan de Klop. Vlak bij de stad maar toch buiten. Een bijzondere locatie op een historische plek. Het fort, dat deel uitmaakt van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, is in 2007 omgetoverd tot een gastvrij onderkomen waar je kunt kamperen, vergaderen en overnachten.

Voor je plezier slapen op een fort?!

De soldaten zouden ons een eeuw geleden voor gek hebben verklaard. Forten zijn koud, nat en donker. Maar de laatste jaren is er veel gebeurd rond de waterlinies. Forten en bunkers hebben zich ontwikkeld tot veilige thuishavens voor fladderende vleermuizen, zingende vogels en bijzondere planten. En het zijn ook aantrekkelijke pleisterplaatsen geworden voor cultuur- en natuurminnende mensen, die

Stijlvolle hotelkamer in
Hotel de Witte Dame.

Het hotel was voorheen het
stationsgebouw van Abcoude.

dienstwoningen – geniet je nu van een drankje, lunch of ‘dinch’ (kleine avondkaart) op een groen terras. Mét streekproducten. Van de treinen heb je geen last, ze flitsen voorbij in een diepe tunnelbak achter het hotel.

Naast een smaakvol ingerichte vergaderlocatie beschikt het gerenoveerde stationsgebouw over tien uniek ingerichte kamers met kitchenette, badkamer en toilet. Met oog voor detail, zo blijkt uit een bezoek aan het toilet. Want daar herinneren speelgoedtreintjes, uitgestald in de koofjes, aan vroeger tijden.

Goed om te weten: iedereen is welkom in het restaurant. Of je nu een gast bent of een passant, dat is om het even. “Het eten was zo lekker, ik kom beslist terug”, melden tevreden klanten op diverse boekingsites. Over het

personeel niets dan lof: behulpzaam, gastvrij, uitermate sympathiek. Nog niet overtuigd? Vooruit dan, nog een paar quotes: “Misschien wel de beste kamer die we ooit hebben gehad.” Of: “Zonder meer een toplocatie, een dikke tien!” Daar valt niets meer aan toe te voegen. www.hoteldwd.nl
Kijk voor alle overnachtingsmogelijkheden op forten.nl/overnachten.

**EEN NACHT
OM NOOIT TE
VERGETEN**

EILAND hopper

AMSTERDAM

PAMPUS

VUURTORENEILAND

ARRANGEMENT

Frank Hemminga is het boegbeeld van Stichting MOVE die (particuliere) eigenaren van varend historisch Amsterdams OV-materieel terzijde staat. De stichting organiseert diverse excursies. Het Vuurtoreneiland-arrangement is vanaf februari elke laatste en vanaf maart ook elke eerste zaterdagmiddag van de maand te boeken. De tocht is inclusief twee drankjes op de boot, gidsen met kennis van zaken, een rondje rondom Forteiland Pampus of bezoek aan dijkdorp Nieuwendam. Meer info op move-amsterdam.nl. Meer info over Vuurtoreneiland: vuurtoreneiland.nl (voor reserveren diner).

IJveer XIII ligt er fraai bij, op het kalme water van het IJ, aan steiger 14 achter Amsterdam Centraal. Frank Hemminga van Stichting MOVE (zie kader) helpt zijn passagiers de boot op. Sommigen kiezen voor een fris windje op het bovendeck, anderen gaan het trapje af naar de teakhouten salon. In de hoek is een knus barretje; de koffie geurt verleidelijk. “Van 1927 tot 1971 vervoerde de boot voor het GVB reizigers over het IJ”, vertelt Frank. “Nu is het veerpont ‘in dienst’ van Vuurtoreneiland, waar sinds enkele jaren een restaurant is gevestigd. ’s Winters kan je er in de kazerne eten, ’s zomers in een glazen kas op het gras.” Maar de excursie van vandaag draait niet om lekker eten; we gaan op pad voor een historische en groene beleving van het ruige forteilandje.

Woelige Zuiderzee

We varen richting oostelijk havengebied. Oude en nieuwe buurten van Amsterdam glijden voorbij. Bij de Oranjesluizen vertelt René Ros van het Documentatiecentrum Stelling van Amsterdam over de geschiedenis van Vuurtoreneiland. Dat het rond 1700 is gebouwd als fundament voor een ‘vuurbaken’ om schepen veilig de woelige Zuiderzee door te loodsen; in 1809 kreeg het een militaire functie en tachtig jaar later werd het toegevoegd aan de Stelling van Amsterdam. We varen inmiddels langs Schellingwoude en Durgerdam, en naderen Vuurtoreneiland.

Walvistranen

Eenmaal aan wal volgt een wandeling met rondleider en gastvrouw van Vuurtoreneiland Inez Giele de Jong. Ze vertelt over de vuurtoren, de enige van Amsterdam (“die brandde in de beginjaren op walvistranen”), over de kudde Soay-schapen (“ze zijn schuw”), de vele vogelsoorten (“er is een flamingo gespot”) en over de militaire geschiedenis (“er lagen hier 97 soldaten”). Er mag een kijkje worden genomen in het restaurant waar de keukenploeg bezig is met de voorbereidingen voor het diner. Dan reizen we door naar Pampus, waar we een rondje omheen varen voordat we weer koers zetten richting de hoofdstad. Het was een belevenis, deze middag. Leuk én leerzaam.

© JORRI BAARS

BEKIJK DE BUNKER

Aan onze kust staan nog tientallen bunkers. Ze maakten deel uit van de Atlantikwall, de verdedigingslinie van de Duitsers tegen geallieerde invasies.

Tijdens een wandeling door de duinen kom je er nog wel eens één tegen: een bunker. Een blok beton, vaak verwaarloosd, soms half in het zand. Vanuit de auto zie je er misschien ook nog wel eens eentje in een weiland staan, met een waterbak en een baal hooi voor de paarden.

Bij een bunker denk je al snel aan de Tweede Wereldoorlog. Nu is het inderdaad zo dat de Duitsers bijzonder actieve bunkerbouwers waren. Maar ook voor de oorlog zijn in ons land al bunkers gebouwd, al heetten ze toen kazematten. Deze bomvrije gebouwen, opgetrokken uit steen of beton, werden vanaf het einde van de 19de eeuw gebouwd ter versterking van de forten in de Stelling van Amsterdam en later ook voor de verdediging van de Vesting Holland, het gebied dat we nu de Randstad noemen. Ze konden allerlei functies hebben: munitieopslag, woonruimte en opstelling van kanonnen en mitrailleurs. Na de Tweede Wereldoorlog zijn er nog bunkers gebouwd bij stuwen die de IJssellinie onder water moesten zetten om een eventuele Russische opmars tegen te houden.

Duizenden kilometers

Verreweg de meeste bunkers zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog

gebouwd, en dan met name langs de kust als onderdeel van de Atlantikwall. Deze kustverdedigingslinie tussen de Frans-Spaanse grens en de Noors-Russische grens had een lengte van 6200 kilometer.

De aanleg begon al in het begin van de bezetting met de bouw van kustbatterijen bij belangrijke havens. Nadat in 1941 het Duitse offensief in Rusland op dertig kilometer voor Moskou vastliep, dreigde voor Hitler een tweefrontenoorlog. Omdat hij daarvoor onvoldoende manschappen en materieel had, besloot hij langs de West-Europese kust een complete ver-

dedigingslinie te bouwen van de Golf van Biskaje tot de Noordelijke IJzee. Hoewel de naam anders suggereert, was de Atlantikwall geen aaneengesloten muur. Het was meer een keten van kustbatterijen, ondersteuningsbunkers en versperringen, zoals tankgrachten, drakentanden (piramidevormige betonnen palen) en prikkeldraad.

Bunkercatalogus

Bij de bouw werd gebruik gemaakt van gestandaardiseerde bunkerontwerpen met één gemeenschappelijk kenmerk: ze waren van gewapend beton. De ontwerpen stonden in een Typenheft, een bunkercatalogus. Dat

was handig bij de planning, je wist precies hoeveel beton, staal en werklieden je nodig had. Dankzij deze systematische aanpak is in enkele jaren enorm veel gebouwd. 100.000 Duitsers en 8 miljoen buitenlanders, voor een deel dwangarbeiders en krijgsgevangenen, werkten aan het project. Ook tienduizenden Nederlanders bouwden mee. Het zwaartepunt lag bij de Franse, Belgische en Nederlandse kusten. Uiteindelijk waren er op D-Day (6 juni 1944), toen de geallieerden een flinke

bres sloegen in de Atlantikwall, 17.000 zwaar uitgevoerde bunkers gebouwd. In Nederland waren het er 2000. Daarnaast zijn er alleen al in ons land nog eens 21.000 kleinere bunkers en bouwwerken door de Duitsers neergezet. Indrukwekkende aantallen. En dan te bedenken dat ze de beoogde aantallen niet haalden door gebrek aan brandstof, bouwmaterialen en mankracht.

Dorpen gesloopt, bewoners geëvacueerd

Veel aandacht was er voor de verdediging van de havens. In Nederland ging dat om Den Helder, IJmuiden, Hoek van Holland en Vlissingen. Strategische plekken dus, die altijd al speerpunten in diverse verdedigingslijnen waren. Zo vond Verdedigingsbereich Den Helder zijn oorsprong in Fort de Schans dat in 1574 was aangelegd bij Oudeschild op Texel. Napoleon liet het fort hoogstpersoonlijk uitbreiden en versterken als onderdeel van de Stelling van Den Helder. IJmuiden had ook al een fort; dat maakte deel uit van de Stelling van Amsterdam en dateerde uit 1888. De Duitsers breidden het uit en namen het op in de Atlantikwall. Bij Hoek van Holland was in de jaren tachtig van de 19de eeuw een fort gebouwd om de monding van de Nieuwe Waterweg naar Rotterdam te beschermen; in de oorlog waren er een stoorzender, telefooncentrale, opslagplaats, een ziekenhuisje en een bakkerij gevestigd. En het 16de-eeuwse Fort Rammekens bij Vlissingen werd eerst door de Fransen versterkt en daarna door de Duitsers opgenomen in de Atlantikwall. Ook op andere forten in de waterlijnen zijn bunkers gebouwd. De operatie had voor kustbewoners

grote gevolgen. Het grootste deel van de Nederlandse kust werd verboden terrein, historische kernen en complete dorpen met vele duizenden woningen zijn gesloopt en 300.000 mensen gedwongen geëvacueerd. In Den Haag zijn voor de aanleg van een tankgracht dwars door de stad 3100 woningen afgebroken, 150.000 inwoners moesten elders onderdak zoeken.

Vakantiehuisje

Na de oorlog zijn veel bunkers opgeruimd of in het zand begraven. Andere zijn gebruikt als noodwoning, vakantiehuisje, opslagplaats of stal. Uiteindelijk zijn er nog ruim vijftienhonderd bunkers over. Vaak losse, in een enkel geval is het volledige complex bewaard gebleven, zoals bij Burgh-Haamstede (Stützpunktgruppe Schouwen met veertig bunkers). De belangstelling voor dit bijzondere erfgoed neemt de laatste jaren toe. In bunkers in IJmuiden, Noordwijk, Hoek van Holland, Scheveningen, Zoutelande en Schiermonnikoog zijn Atlantikwall-musea gevestigd. Ook zijn bunkers en tankgrachten aangewezen als rijksmonument. Een bunker aan de Diefdijk bij Culemborg – een groepschuilplaats van het Nederlandse leger uit 1940 – is doorgezaagd. Het fungeert als entree naar een gebied dat in het verleden onderdeel was van de waterlinie en onder water kon worden gezet. Nu is het een natuurgebied dat tevens als waterberging dienst doet bij extreme regenval. Veel bunkers zijn ook weer bewoonbaar gemaakt. Niet voor mensen, maar voor vleermuizen. Door een constante temperatuur (boven nul) en een hoge luchtvochtigheid zijn ze zeer geschikt als overwinteringsplek voor deze bedreigde dieren.

9 JUNI Bunkerdag

Heb je altijd al eens in een bunker willen kijken? Op zaterdag 9 juni kan het. Dan zijn betonnen bouwwerken van Zeeland tot Schiermonnikoog één dag open. Het is een prachtige manier om een beeld te krijgen van het immense karakter van de Atlantikwall, van het soldatenleven in en bij de bunkers en van de impact die de bezetters en hun bouwwerken hadden op de mensen die langs de kust woonden en werkten. Het is voor de vierde keer dat de Bunkerdag plaatsvindt en steeds meer bunkers doen mee. Kaarten zijn online te koop en bij de deelnemende bunkers. Kijk voor meer info op bunkerdag.nl

Zeetoren in Wijk aan Zee.

© JORN BAARS

© JORN BAARS

Meer dan 17.000 bezoekers tijdens de Bunkerdag 2017.

© JORN BAARS

6 SOORTEN BUNKERS

Kazemat Een kazemat is de Nederlandse voorloper van de bunker. Het is een bomvrij stenen of betonnen gebouw met diverse doeleinden: verdediging, opslag van munitie en voedsel, en woonruimte voor militairen.

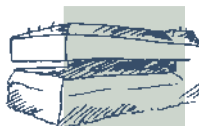
Piramide Groepsschuilplaats Type P heet de Piramide officieel. Het is een bouwwerk van gewapend beton dat het Nederlandse leger bouwde tijdens de mobilisatieperiode 1939-1940. Hij bood plaats aan twaalf soldaten en had geen gevechtsfunctie. Aan grote haken werden camouflagenetten gehangen.

Tobruk De Tobruk is de kleinste Duitse bunker. Het is niet meer dan een betonnen schuttersput met een klein verblijf eraan vast. Tobruks vormden samen met bergplaatsen, prikkeldraad en loopgraven een Widerstandsnest.

Geschutsbunker Bovenop de duinen bouwden de Duitsers geschutsbunkers. Vanaf 1943 waren het gesloten stellingen (Schartenstände) met een opening aan zeezijde, waarin kanonnen stonden opgesteld. In een geschutsbunker van tien bij tien meter en muren van twee meter dik, gingen 700.000 liter beton en 17.500 kilo ijzer.

Commandopost Een kustbatterij met geschutsbunkers had ook altijd een commandopost. Hier werd de afstand tot doelen gemeten en stond verbindingssysteem. Commandoposten kregen soms het uiterlijk van een woonhuis of boerderij als camouflage.

Radarpost Verspreid langs de kust waren radarposten neergezet. De draaibare installaties stonden op grote betonnen sokkels. De Wasserman was de grootste; die stond op een speciale bunker.

FORT IN 'T KORT

Een kleine greep uit het fortenaanbod. Meer op forten.nl

Gezellig eten en drinken

Bar het Fort, Fort de Kwakel

Bar het Fort is een gezellig café dat dagelijks geopend is voor een hapje en een drankje. Het heeft een deels overdekt terras waardoor je ook bij minder weer buiten kunt zitten.

Het café bevindt zich op het forteiland dat is omgeven door de fortgracht.
barhetfort.nl

Café Fort Zuid, Fort bezuiden Spaarndam

Dit café, gelegen aan de rand van het dijkdorpje Spaarndam, heeft een ruim terras waar je heerlijk kunt genieten van het prachtige uitzicht over het water van de Mooie Nel.

Dit meer is gelegen tussen Fort Zuid, Spaarndam en Penningsveer.
fort-zuid.nl

Brasserie de Buurman, Batterij Poederrijen

Brasserie de Buurman ligt in een prachtige natuurlijke omgeving. Gastheer Rint de Vries staat voor je klaar. Koffie, thee, smakelijke lunch of borrel met tapas: zeg maar waar je zin in hebt! Vergaderen en feest vieren kan hier ook.
brasseriedebuurman.nl

Caatje aan de Lek, Werk aan het Spoeel

Een leuke ontmoetingsplek op Werk aan het Spoeel. Op de kaart van het restaurant staan eigentijdse gerechten voor lunch en diner. Caatje is gek op grillen en kookt met eerbied voor de natuur. De ingrediënten haalt ze het liefst uit de directe omgeving.
werkaanhetspoel.nl/caatjeaandelek

't Fort, Fort Vijfhuizen

Je bent altijd welkom bij restaurant 't Fort voor een uitgebreide lunch. Een sandwich, frisse salade, landbrood, soep: kies maar wat je wilt. De Bunker Burgers (200 gram puur rundvlees) zijn een absolute aanrader!
fortrestaurant.nl

Fort Lunet

Op Fort Lunet kun je genieten van een heerlijke Spaanse pinxtos-lunch (broodtapas), borrel, diner of een smaakvol glas speciaalbier. Daag jezelf uit in de spannende escape room: laat je opsluiten in dit oude fort en probeer te ontsnappen binnen zestig minuten.
fortlunet.nl

Creatief aan de slag

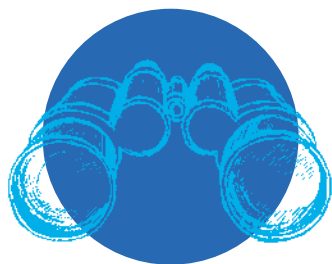
Werk aan het Spoeel

Beeldhouwen in steen is wat Anneke Wessels vol passie doet. In haar galerie en atelier in het Bomvrij Gebouw Noord vind je de mooiste beelden van haar hand. En ze leert er haar cursisten de fijne kneepjes van het beeldhouwen.
annekewessels.nl

Fort Werk IV (Vernissage)

'Je kunt er veel met weinig en meer dan je denkt' is het motto van Vernissage op Fort Werk IV in Bussum. Hier kun je culinaire en creatieve workshops volgen. De oude Artillerieloods van het fort is omgetoverd tot een sfeervol atelier. In deze inspirerende omgeving ontdek je je talenten.
vernissage.nl

Zeker bezoeken

Bezoekerscentrum Grebbelinie

In het Grebbelinie Bezoekerscentrum wordt het verhaal verteld van de Grebbelinie, de waterlinie die eeuwenlang een rol heeft gespeeld in de landsverdediging.
grebbeiniebezoekerscentrum.nl

Forteiland Pampus

Pampus biedt een geweldige ontdekkingsstocht, voor zowel volwassenen als kinderen. De interactieve tour 'Pampus Xperience' neemt je mee op reis door de tijd en de verschillende ruimtes in het fort.
pampus.nl

Fort Pannerden

Je kunt hier kiezen uit leuke activiteiten waarmee je de hele dag kunt vermaken. Wat dacht je van Expeditie Pannerden, waarin je het geheim van Soldaat Willem Derksen ontdekt?
fortpannerden.eu

GeoFort

Bij GeoFort staat alles in het teken van kaarten en navigatie. Je gaat buiten en binnen experimenteren met oude en ook moderne geotechnieken. Speuren, klauteren, klimmen en met water spelen in de Vleermuisspeeltuin. Hier verveel je je geen seconde!
geofort.nl

Muizenfort, Fort C

Het Muizenfort is een fort in de vesting Muiden, onderdeel van de Stelling van Amsterdam. Binnen is er een expositie die vertelt over de geschiedenis.
forten.nl/forten/muizenfort,fortc.nl

Muiderslot

Rijksmuseum het Muiderslot is een middeleeuws kasteel dat tot de best bewaarde kastelen van Nederland gerekend mag worden. De kamers van het kasteel zijn nog precies ingericht zoals het vroeger was.
muiderslot.nl

Slot Loevestein

Wanneer je door de poort van Slot Loevestein loopt, ga je eeuwen terug in de tijd. De verhalen van ridders, soldaten en gevangenen komen tot leven in de presentatie '1001 bommen en granaten'.
slotloevestein.nl

Waterliniemuseum Fort bij Vechten

Op Fort bij Vechten wordt het fascinerende verhaal verteld over de verdediging van Nederland met behulp van water. Breng een bezoek aan het Waterliniemuseum en draai zelf de sluisen open in de levensgrote maquette!
waterliniemuseum.nl

Tot rust komen

Fort Resort Beemster

Deze mooie plek in de Noord-Hollandse Beemsterpolder is een luxueus en duurzaam wellness-resort. Achter de meters dikke historische muren schuilen een spa, wellness & yoga. Je kunt er ook trouwen, feesten, vergaderen en overnachten.
fortresortbeemster.nl

Kunstfort bij Vijfhuizen

Op dit fort dompel je jezelf onder in de kunst. Zowel binnen als buiten valt er namelijk veel moois te zien. In het gebouw van hedendaagse kunst en op het fortterrein kun je al wandelend werken bekijken en kunstenaars aan het werk zien.
kunstfort.nl

Fort K'IJK

Fort bij Krommeniedijk is vorig jaar omgebouwd tot een woon- en trainingscentrum voor autistische jongvolwassenen. Zij runnen de theeschenkerij en het bezoekerscentrum over natuur en landschap in de Stelling van Amsterdam.
fortkijk.nl

*Interview met Jantine van Denderen,
directeur Fort Voordorp*

“UIT LIEFDE VOOR HET GEBOUW EN DE STENEN”

Sinds de jaren negentig bestiert de familie Van Denderen Fort Voordorp. Ze verbouwden het vervallen fort om tot een gastvrije plek voor congressen, beurzen, diners en feesten.

**“HIER VOEL JE
OVERAL DE
GESCHIEDENIS”**

Fort Voordorp is mooi gelegen, aan de oostelijke rand van Utrecht, vlak bij De Bilt en Groenekan. Tussen 1867 en 1871 is het fort gebouwd als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, om de spoorlijn Utrecht-Amersfoort te beschermen. Meer dan een eeuw later, in 1990 om precies te zijn, is de familie Van Denderen eigenaar geworden van het monumentale gebouw. “Uit liefde voor het gebouw en de stenen heeft mijn vader het gekocht”, zegt Jantine van Denderen. Het fort was volledig verwaarloosd, er stonden zelfs bomen op het dak. “Maar we hadden een duidelijk doel voor ogen: we wilden het fort delen met de samenleving. Zijn fascinerende geschiedenis, de schoonheid van het groene terrein én het verhaal van de Waterlinie. Met een evenementenlocatie konden we dit bereiken.”

Verder kijken

Er zijn forse investeringen gedaan voor een grootschalige verbouwing die in fases is verlopen. “Bijna alles is aange- raakt, maar de bogen zijn nog steeds bogen, de kapstokken waar de namen van kolonels en generaals op staan, hangen er nog, en de omgeving blijft idyllisch.” Het resultaat mag er inder- daad zijn. Het fort ziet er spic en span uit, de techniek is op en top, en de wif werkt overal. “Maar de verbouwing is nooit echt klaar”, vertelt Jantine. “We blijven renoveren, onderhouden en ver- der ontwikkelen. Dat hoort nu eenmaal bij het bezitten van een monument. Al is het voor een ondernemer sowieso niet gezond om stil te staan. Verder kijken dan je neus lang is, inspelen op trends en ontwikkelingen, zijn van belang om te slagen. Te blijven slagen.”

Bijzondere sfeer

Het is tijd voor een rondleiding door het indrukwekkende gebouw. Jantine vertelt het verhaal dat schuilgaat achter elke deur. “Fort Voordorp is een monumentale locatie met moderne faciliteiten. Er zijn achttien ruimten, verdeeld over drie gebouwen. Allemaal multifunctioneel, en zowel separaat als in combinatie in te zetten. Daarnaast hebben we een groen buitenterrein met twee terrassen. Een heerlijke bij- komstigheid als het zomers weer is. Even van het zonnetje genieten en de barbecue kan natuurlijk aan.” Alhoewel het doel van het fort volledig is veranderd (“de manschappen van toen hadden dit nooit kunnen beden- ken!”), is het authentieke karakter niet aangetast. “Het blijft een fort. Het blijft een monument. Een massief, intrige- rend en robuust gebouw omringd door een gracht en natuur. Als je hier bent,

voel je overal de geschiedenis. En dat bepaalt grotendeels de bijzondere sfeer van de bijeenkomsten.”

Gouden randje

In alle ontwikkelingen omarmt Fort Voordorp duurzaamheid en de princi- pes van maatschappelijk verantwoord ondernemen. “We gebruiken bijvoor- beeld sensoren om de ruimtes te ver- lichten, en we scheiden ons afval. Ook wordt het papiergebruik steeds verder teruggebracht en zetten we in op bio- logische en lokale producten. En als we eten overhouden, leveren we dat graag aan de voedselbank.”

Fort Voordorp heeft de hoogste haal- bare certificering ontvangen van het duurzaamheidskeurmerk Green Key, de Gouden Green Key. “Dat ‘gouden randje’ kenmerkt misschien wel het beste onze visie. We voldoen aan de gestelde normen, maar doen meer dan dat. In service, betrokkenheid en flexibiliteit. We denken altijd met onze klant mee en zetten ons beste beentje voor. Bij elk evenement, groot of klein. Of het nu om 80 of 2500 mensen gaat.”

Waar zit het succes van Fort Voor- dorp? Zonder financiële steun of subsi- die de broek ophouden? Innovatief en duurzaam zijn? Jantine van Denderen denkt kort na en zegt: “Het is een combinatie van factoren. We zijn een familiebedrijf, hebben een gezonde financiële basis, een energieke drive en, last but not least, de locatie: het unieke monument. De sleutel tot het zakelijke succes wordt gevormd door gastvrijheid. Dat verkopen we, dat zijn we als team, dat is Fort Voordorp.”

fortvoordorp.nl

MEER VERGADER LOCATIES

Een congres, overleg of feest houden in een fort? Dat is bijzonder en inspirerend! Moderne faciliteiten in een monumentale ambiance. Van grote gezelschappen tot kleine groepen. Op forten.nl/zakelijk staan alle mogelijkheden.

Mijn ambacht

Aandachtig, degelijk, creatief. Het zijn eigenschappen die ambachtslieden gemeen hebben. Wat ze ook delen, is dat ze zich zo thuis voelen op hun forten.

“

“Steen is voor mij hét materiaal om mee te werken. Het bewerken van steen is een soort gevecht: je moet doortastend zijn en tegelijkertijd terughoudend. En je moet geduld hebben en vooruit kunnen kijken. Ik werk soms negen maanden aan een beeld, 35 uur per week, in mijn atelier op **Fort Werk aan het Spoel**. Ik word dan één met een steen. Ik werk handmatig, er komt geen machine aan te pas. Net als Michelangelo moet het gebeuren met hamer, beitel en steen. Hier op het fort is mijn werk in de wisselwerking met de natuur veel organischer geworden. Ik breng ook graag mijn liefde voor steen en beeldhouwen over. Daarom geef ik op het fort cursussen. Als het goed weer is, werken we op het plein, voor iedereen zichtbaar. En als we daar zitten, ontstaan er vanzelf gesprekken met bezoekers. Ik ben dan ook gids. Die dubbelrol past heel goed bij mij. Ik wilde een oud, authentiek gebouw voor m'n atelier en cursusruimtes. Het duurde wel zes jaar voordat het zover was dat ik hier aan de slag kon. Maar ik ben er in blijven geloven. En het is allemaal gelukt.”

“HET BEWERKEN
VAN STEEN IS
EEN GEVECHT”

Anneke Wessels, beeldhouwer
annekewessels.nl

“PAARDEN WAREN ALTIJD BELANGRIJK IN HET LEGER, DUS OOK OP FORTEN”

André Meijer, zadelmaker
ds-ruitersport.nl

“

“Zadel, paard en ruiter zijn een drie-eenheid. Ik zorg ervoor dat die drie-eenheid klopt. Ik geef advies over nieuwe en gebruikte zadels. Nieuwe zadels laat ik meestal in het buitenland maken. Om te beoordelen wat een goed zadel is, kijk ik naar de bouw van paard en ruiter, en naar hun activiteit: springen, dressuur of veelzijdig. Zo'n advies is maatwerk binnen confectie. Bestaande zadels pas ik zelf aan. Reparaties aan zadel en tuig doe ik ook. Ik heb dertig jaar als hippisch instructeur gewerkt en een gedegen opleiding als zadelmaker gehad van Belgische en Britse docenten. Door mijn kennis over en ervaring met paarden kan ik net iets meer bieden dan iemand die alleen maar heeft leren stikken. Werken op **Fort bij de Liebrug** is heel praktisch: je kunt hier goed parkeren, je kunt je paard meenemen en er zijn mooie werkruimtes. Zo'n fort heeft een eigen karakter. Oude ambachten horen in deze oude gebouwen. Daarbij waren paarden altijd belangrijk in het leger, dus ook op forten. Mijn bedrijf heet daarom DS-Ruitersport, DS staat voor De Stelling.”

Mijn ambacht

“

“We zijn sinds 2009 professionele bierbrouwers. Het is het spelen met water, hop en graan – de drie basis-ingrediënten – dat brouwen zo fascinerend maakt. Elke keer dat de gisting op gang komt, is een hoera-moment. We maken pure bieren, zeven soorten speciaalbier. We filteren niet, we pasteuriseren niet, we corrigeren niet naar seizoensinvloeden. We hebben het ambacht blijkbaar goed in de vingers, getuige de lange lijst met prijzen die we hebben gekregen. Sinds 2015 is onze brouwerij gevestigd op **Fort Everdingen** tussen Vianen en Culemborg. Het fort kwam ‘wegens vrede’ te koop, de ondernemer met het beste plan mocht het kopen. En dat waren wij. De brouwerij en het proeflokaal hebben we ondergebracht in de voormalige genieloods. Bomvrije ruimtes, die onder een dikke aarden wal liggen, zijn door hun constante temperatuur en luchtvochtigheid heel geschikt om drie soorten bier op vaten te laten rijpen. Wat heel bijzonder is, is dat we brouwen met fortwater: regenwater dat door een zandpakket op het dak wordt gefilterd en afstroomt in een bassin onderin het fort. Nazuiveren is niet nodig. Alles klopt hier. Dit is hoe we ons ambacht willen uitoefenen.”

**“WE BROUWEN
MET FORTWATER”**

Marco Lauret en Danielle Duits, bierbrouwers
duitslauret.com

© R/JR FOTOGRAFIE

“IN MIJN KAZEN PROEF JE DE KRUIDEN DIE HET DIER HEEFT GEGETEN”

René Koelman, kaasaffineur
bourgondischlifestyle.nl

“

“Met het ambacht van affineur kwam ik zo'n twintig jaar geleden in Parijs in contact. Ik kom uit een kaasfamilie en werkte een aantal jaren in het familiebedrijf. Kaas affineren, veredelen, op smaak brengen en dan op mijn manier... dat idee intrigeerde me en ik ben een eigen bedrijf begonnen: Bourgondisch Lifestyle. Inmiddels lever ik driehonderd smaken. Daarin is mijn stijl te herkennen. Die kenmerkt zich door frisheid en elegantie. Ik vind het belangrijk dat een kaas niet zwaar is en fruitigheid heeft. En ik werk met kazen waarin je kunt terugproeven welke kruiden, bijvoorbeeld tijm of rozemarijn, het dier heeft gegeten. Vervolgens stuur ik het proces van affineren door de duur en temperatuur van rijping, de frequentie van keren, wassen en borstelen, en de smaken die ik toevoeg. Dit jaar trek ik met m'n bedrijf in **Fort Zuidwijkermeer**. We gaan het hele fort gebruiken. Er komt een vleugel voor het affineren en een vleugel met kantoren en ruimtes voor proeverijen. De verhuizing naar het fort betekent schaalvergroting. We gaan kaas veel breder onder de aandacht brengen. Dat is ook goed voor al die kleine kaasboeren die zorgen voor biodiversiteit en voor een grote variatie aan smaken.”

Herbestemming van een fort

NIEUW LEVEN IN EEN OUDE

jas

Ondernemers geven forten een nieuwe toekomst. Een prachtige ontwikkeling. De bedrijven zelf komen terecht op een inspirerende plek. En het publiek kan volop genieten van historisch en groen erfgoed, waarover tal van mooie verhalen te vertellen zijn. Het is dé manier om forten te behouden.

© MIKE BINK

FORT K'IJK, UITGEEST

Belevingscentrum en woon- en trainingscentrum voor jongvolwassenen met autisme

WAT

In het vernieuwde en gerestaureerde Fort bij Krommeniedijk is Fort K'IJK gevestigd, een bezoekerscentrum en 25 wooneenheden voor jongvolwassenen met een autistische stoornis. Fort K'IJK is in het najaar van 2017 officieel geopend. Op het terrein is een gloednieuw houten huis gebouwd, ontworpen door Piet Hein Eek. Hij liet zich inspireren door de voormalige fortwachterswoning die in 1980 is gesloopt. Het bezoekerscentrum, dat een winkeltje en horecavoorziening heeft, vertelt over de geschiedenis van het fort en het weidevogellandschap eromheen. De autistische jongeren doen in het centrum werkritme op en leren omgaan met bezoekers.

HOE

Landschap Noord-Holland nam het fort zo'n acht jaar geleden over van de provincie. Het was in slechte staat. Samen met Stadsherstel Amsterdam is een plan gemaakt om het fort een nieuwe functie te geven. Het dak is vervangen en weer onder een aardlaag gelegd. Op het dak liggen zonnepanelen. Er is een volledig nieuw, energiezuinig elektriciteitsstelsel aangelegd en een aardwarmte-installatie verwarmt het fort en houdt het droog. Met regenwater worden de toiletten doorgespoeld. De gevels, inclusief de deuren, zijn in oorspronkelijke staat gebracht. De dam in de gracht is verwijderd, over het water ligt nu een replica van de brug die er in het verleden ook was.

WAAROM

Het fort is, als onderdeel van de Stelling van Amsterdam, UNESCO Werelderfgoed en een provinciaal monument. Stadsherstel Amsterdam is op zoek gegaan naar een passende, publieke functie. Omdat het fort midden in een natuurgebied ligt, mocht het geen kermis worden. Wel moesten bezoekers kunnen genieten van het bijzondere bouwwerk en de vogelrijke omgeving. De combinatie van een bezoekerscentrum en een woon- en trainingscentrum voor autistische jongeren past goed bij die voorwaarden. Het fort is nu vijf dagen per week open in plaats van zeven dagen per jaar. Wandelaars, fietsers, schoolklassen, vogelliefhebbers én bewoners zijn enthousiast. landschapnoordholland.nl/fortkijk

HULDE AAN ALLE ENERGIEKE ONDERNEMERS

FORT DE BATTERIJEN, NIEUWEGEIN

Zakelijke bijeenkomsten en een zomerterras met veel speelruimte voor kinderen

WAT

Drie jaar geleden kocht communicatiebureau ID310 Fort de Batterijen. Na een grondige verbouwing is het fort vorig jaar in gebruik genomen. Op De Batterijen is het bureau een nieuw bedrijf begonnen dat ruimtes verhuurt voor uiteenlopende zakelijke bijeenkomsten. Het karakter van die bijeenkomsten varieert van corporate festivals tot meer informele bijeenkomsten in een groene omgeving. Vorige zomer is het zomerterras geopend. Grote attractie van het terras is de royale speelgelegenheid voor kinderen op de herstelde wallen. Terwijl zij zich uitleven, kunnen hun ouders in alle rust een borrel drinken.

HOE

De laatste gebruiker van het fort was Rijkswaterstaat, die het afgesloten terrein gebruikte als opslaglocatie voor zout. Toen Martijn Geerdes en Mark Blienkendaal van ID310 het kochten, stonden de gebouwen vol met zandzakken en andere 'Rijkswaterstaat-dingen'. Het terrein was een wildernis. Samen met gespecialiseerde architecten is een plan gemaakt om de gebouwen en het fortterrein geschikt te maken voor de bedrijfsactiviteiten. Als creatief bureau had ID310 daarin ook een flinke inbreng. De uitvoering vergde afstemming met veel partijen. Dat kostte tijd en energie. Het is met een zekere gelatenheid geaccepteerd: zo gaat dat met monumenten.

WAAROM

ID310 was gevestigd op een industrieterrein. Voor de organisatie van grote zakelijke evenementen is het bureau afhankelijk van gehuurde locaties. Op Fort De Batterijen heeft ID310 nu ook een eigen aansprekende, inspirerende plek voor de nieuwe bedrijfsactiviteit: de organisatie van minder grote evenementen. Met veel natuur is dit de locatie waarnaar het bureau op zoek was. Bovendien voel je overal op het fort de geschiedenis, terwijl de kantoor- en werkruimtes van deze tijd zijn. Het is een combinatie die past bij de bedrijven waar ID310 voor werkt. fortdebatterijen.nl

BATTERIJ ONDER POEDEROIJEN

Brasserie voor dagtoeristen en bewoners uit de omgeving

WAT

Op de locatie van de voormalige fortwachterswoning is een nieuw gebouw gezet, waarin Brasserie De Buurman is gevestigd. Het gebouw heeft een eigentijds karakter gekregen, gericht op de nieuwe bestemming: de brasserie. De exploitanten Rint de Vries en Anneke Blom wonen ook in de nieuwe fortwachterswoning. De Buurman, geopend sinds vorig jaar augustus, serveert een kleine kaart en diners op afspraak. Je kunt er bovendien terecht voor feesten en partijen. Voor mensen die een fietstocht maken door het rivierenlandschap van de Bommeleerwaard is de Batterij een heerlijke rustplek met veel natuur en een spannende geschiedenis.

HOE

De stichting Behoud Waterlinie Bommeleerwaard liet de replica van de fortwachterswoning bouwen. Dat was onderdeel van een grote hersteloperatie van de Batterij, waarbij ook het bomvrije gebouw en de brug zijn gerestaureerd. De stichting zet zich in voor het behoud van de Batterij onder Poederoijen en de Batterij onder Brakel en heeft beide batterijen in erfpacht van Staatsbosbeheer. De fortwachterswoning is een volledig houten gebouw, ontworpen door architect Mick Martens. De oorspronkelijke hoofdvorm van de woning is als onderlegger gebruikt voor het nieuwe gebouw, dat hoger is en een eigentijds interieur heeft gekregen.

WAAROM

Rint de Vries runt met zijn ouders en zuster Family Affairs Events. Het familiebedrijf, dat actief is in catering en de organisatie van evenementen, is opgezet door z'n vader Theo die vrijwel naast de Batterij woont. Toen de familie ter ore kwam dat de fortwachterswoning een horecabestemming kreeg, was voor hen meteen duidelijk dat zij de exploitatie wilden gaan doen. En aangezien ze al jaren burennamen waren, was een naam voor de brasserie ook snel gevonden: De Buurman. De plaatselijke bevolking is, zo vertelt Theo, trots dat deze historische plek nu opgeknapt en toegankelijk is. brasserieдебuurman.nl

**HET SPRANKELT EN
BRUIST OP EN ROND
DE FORTEN**

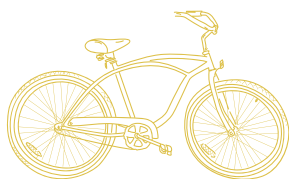
OP DE PEDALEN

Fietsroute van Amsterdam naar Fort Kijk

F

Alles draait om het water tijdens deze fietsroute. Al direct bij de start steek je met de pont het IJ over. Aan de overkant maakt de stadse drukte plaats voor fietspaden langs kanalen, door parken en langgerekte groenstroken.

Water was en is voor Nederland niet alleen een vijand, maar ook een vriend. Door de polders rondom Amsterdam onder water te zetten, konden we de vijand in de 19de en 20ste eeuw op veilige afstand houden. We bouwden een ingenieus stelsel van dijken, sluisen, forten en kanalen rond onze hoofdstad en noemden deze verdedigingsgordel 'de Stelling van Amsterdam'. Een uniek bouwwerk dat in 1996 werd bekroond met plaatsing op de lijst van Werelderfgoed UNESCO.

Route: 54 km |

Start & eindpunt:

Amsterdam CS
| Fietsroute van Amsterdam naar Fort K'IJK. Audiofragmenten vertellen je onderweg over de Stelling van Amsterdam.

Schutsluisen Zet je fiets even aan de kant zodra je in het hart van Zaandam de Zaan oversteekt. Want hier liggen, gebroederlijk naast elkaar, de Kleine en de Grote Sluis. Ze vormden een belangrijk onderdeel van de Stelling. Was de vijand in aantocht, dan zorgden beide schutsluisen voor de inlaat van water. Een laagje van vijftig centimeter was al genoeg om de vijandelijke legers tegen te houden.

Fort K'IJK Voorbij Zaandam volg je al slingerend de Zaan naar Wormerveer en Westknollendam. En dan bereik je Fort K'IJK: tijd voor

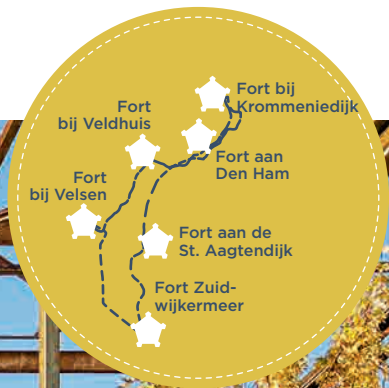
een pauze. Vroeger verdedigde dit fort, voorheen Fort bij Krommeniedijk genoemd, de weg tussen Uitgeest en Krommenie. Na een grondige restauratie heeft het fort twee nieuwe functies gekregen. Aan de linkerzijde bevindt zich een gloednieuw wooncentrum voor autistische jongvolwassenen. Het rechterdeel is in gebruik als bezoekerscentrum met het thema 'natuur en landschap in de Stelling van Amsterdam'. Zo kun je bijvoorbeeld zien hoe de landerijen vroeger onder water werden gezet, terwijl er nu vogels broeden. Natuurlijk strijk je even neer in de Theeschenkerij voordat je verder fietst. Meer informatie: fortkijk.nl.

HEMbrugterrein Via Krommenie en Assendelft fiets je zuidwaarts richting Amsterdam. Overal om je heen is water: plassen, sloten en kanalen. Ook het HEMbrugterrein, even boven de hoofdstad, ligt aan het water. Dat is geen toeval. Vroeger was het als militair opslagterrein een belangrijke locatie van de Stelling. De ligging aan het Noordzeekanaal maakte het transport van zwaar materieel mogelijk. Tegenwoordig is het terrein volop in beweging: er zijn en komen bedrijven, woningen, festivals en evenementen. Hip en trendy! Hiervandaan steek je met de pont het kanaal over om vervolgens in een halfuurtje terug te fietsen naar Amsterdam.

Kijk op izi.travel/nl

© LAURENS KUIJPER

BEZOEKERSCENTRUM STELLING VAN AMSTERDAM OP FORT KIJK

8x HIP & HAPPENING

Smullen op een fort, toeren in een Lelijke Eend of buiten naar de bios. De waterlinies vormen een ideaal decor. Volop keus dit jaar!

1

Escape rooms

Ze zijn razend populair en uitdagend: escape rooms. Geschikt voor jong en oud, familie, vrienden of collega's. Ben jij al bekend met dit fenomeen? Je wordt met een groepje van drie tot acht personen opgesloten in een ruimte en met elkaar moet je zo snel mogelijk zien te ontsnappen. Los puzzels en raadsels op, kraak de code. Meestal krijg je een uur de tijd. Escape rooms vind je inmiddels in veel steden. Maar voor extra sfeer en mysterie ga je naar een fort, vesting of kasteel. Dwaal door onderaardse gangen, open zware traliedeuren en ontsnap bijvoorbeeld uit Slot Loevestein. Volop spanning en sensatie!

forten.nl/escaperoom

© RIEN DE JAGER

2

Proef Pampus

Tijdens Pinksteren staat Fort-eiland Pampus drie dagen lang in het teken van sfeer proeven. Pampus is dan veranderd in een festivaleiland waar het bruist en gonst van muziek, theater, lokaal eten en drinken. Om je vingers bij af te likken. Stralend middelpunt is het imposante fort, waar gidsen je rondleiden en vertellen over het vroegere soldatenleven op Pampus. Pak de boot vanaf Amsterdam, Muiden of Almere en geniet van Pampus op zijn best. 19 t/m 21 mei, pampus.nl/proef

3

Huur een Eind!

Zien en gezien worden, daar draait het om als je bij Ducktrail een Eendenrally boekt. Een originele manier om de forten van de Stelling van Amsterdam te verkennen. Je start in Wormer (Zaanstreek) en krijgt een tablet mee die je de weg wijst door een oer-Hollands landschap van dijken en molens. Los spannende opdrachten op, geniet van een heerlijke picknick. Superleuk als familie- of teamuitje. Speciaal voor lezers van Fort! Magazine is dit arrangement samengesteld, te reserveren op zondagen en tijdens schoolvakanties. ducktrail.nl/bedrijfsuitje-noord-holland

© DESIRÉE MEULEMANS

4

Likkebaarden langs de Linie

Verwen jezelf met een culturele en culinaire vaartocht over de Lek. Dit jaar alweer de vijfde editie! Je vertrekt bij Fort Honswijk en Lunet aan de Snel (bij Houten) en meert aan bij verschillende forten van de waterlinie. Je krijgt een viergangenmenu voorgeschoteld met op elke locatie een ander gerecht: (h)eerlijke producten uit de Kromme Rijnstreek. Datum: 2 juni. Reserveer bij Cultuur Aan de Slinger. Wees er snel bij, de belangstelling is groot. cultuuraandeslinger.nl

5

Hippiefestival

Gorinchem staat deze zomer wederom drie dagen lang in het teken van de hippies. Back to the sixties! Luister naar de lokale bands op het podium. Snuffel rond bij de kraampjes, koop vrolijke hippiekleding, een oude elpee of glimmend sieraad op de hippiebaasar. En natuurlijk raak je helemaal 'in the mood' bij het zien van de tientallen hippiebusjes, waar de trotse eigenaars dit weekend in overnachten. Een gemoedelijke en relaxte sfeer hier. 6 t/m 8 juli, Buiten de Waterpoort. hippiefestival.nl

6

Buitenbios

Een filmpje pakken, altijd leuk. Maar als je in de buitenlucht kunt wegdromen bij een mooie of spannende film, wordt het gegarandeerd een bijzondere avond. Grijp je kans tijdens het Fortenfestival: dan is op een aantal locaties in de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam een buitenbioscoop ingericht. Dat wordt een bruisende nazomer want naast de bios kun je ook genieten van muziek, theater en beeldende kunst.

Filmprogramma op fortenfestival.nl, 1 t/m 9 september.

7

Forten van Boven

Dat de waterlinies en de forten knap geconstrueerd zijn, weten we allang. Maar als je de luchtfoto's ziet van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie, besef je pas goed hoe uniek de linies zijn. In prachtig geometrische vormen steken de verdedigingswerken af tegen het waterrijke polderlandschap. Hoe langer je kijkt, hoe meer je ziet: dijken, vaarten, forten. Een bijzondere fototentoonstelling die het hele jaar te zien is, onder andere op Forteiland Pampus. fortenvanboven.nl

8

Vormgevers in Hout

Fort Vechten, een van de grootste forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, leent zich uitstekend voor de jaarlijks terugkerende houtexpositie. Dé plek om te ontdekken dat je met hout – uit eigen regio of land – hoogwaardige producten kunt maken. Kijk de vaklieden gerust op de vingers terwijl ze aan het werk zijn. Dwaal rond over het immense fortterrein, slenter door de kazernes en verwonder je over de prachtige creaties van meubelmakers, houtzaggers en kunstenaars. vormgeversinhout.nl en fortvechten.nl, 20-21 oktober.

Kijk op forten.nl voor meer forten, evenementen en belevenissen.

FORTEN.NL
BELEEF HET ZELF

STELLING VAN HONSWIJK

Hart van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

NOMINATIE
UNESCO
WERELDERFGOED

De Stelling van Honswijk op het Eiland van Schalkwijk is het hart van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Fort Honswijk vormt samen met Lunet aan de Snel, Werk aan de Korte Uitweg (Fort WKU), Gedekte Gemeenschapsweg, Werk aan de Groeneweg, Werk aan de Waalse Wetering, het inundatiekanaal en open schootsvelden een bijzonder gaaf waterlinielandschap. De Stelling van Honswijk is een uniek openluchtmuseum. Ontdek het te voet, met de fiets of per kano. www.eilandvanschalkwijk.nl

6 forten, museaal linielandschap, wandelen, fietsen, varen

Niet dromen maar doen

Carel van der Horst en Greetje van Broekhoven
zijn de nieuwe exploitanten van Caatje aan de Lek op Werk aan het Spoen.

Jullie hebben het roer omgegooid. Hoe is dat zo gekomen?

“Mijn vrouw Greetje werkte al twintig jaar als accountmanager in een hotel; dat doet ze nog steeds in deeltijd. Ik was meer dan twintig jaar commercieel directeur van een internationaal transportbedrijf en heb mijn baan opgezegd. Ik was 55 jaar en vroeg me af of ik dit wilde blijven doen tot aan m'n pensioen. We hadden allebei al lang de wens om zelf iets in de horeca te beginnen. We willen graag mensen ontvangen en het ze naar de zin maken.”

Hoe kom je dan op Werk aan het Spoen terecht?

“We woonden in Culemborg. Toen de vorige eigenaar van het restaurant stopte, zeiden mensen tegen ons: is dat niet wat jullie zoeken? Nee, in eerste instantie niet. Maar toen bleek dat we het hele fort konden pachten, werden we enthousiast. Want met de bunker en genieloods kunnen we ook ruimtes verhuren voor zakelijke bijeenkomsten en particuliere feesten. En we wonen in de fortwachterswoning.”

Hebben jullie nu wat jullie wilden? “Na grote verbouwingen zijn we op 1 april 2017 opengegaan. Het was 21 graden en we kregen meteen een paar honderd gasten

over de vloer. Het team was niet ingewerkt, de wifw werkte niet, we dachten dat we gek werden. Na een paar weken begon het gelukkig te lopen. Het draait nu goed. We

hebben grote muziekevenementen en fairs waar veel bezoekers op af komen. We hebben intussen een serre gemaakt om de capaciteit 's winters te vergroten en we gaan de zakelijke markt op met teambuildingsactiviteiten. Onze gasten zijn positief, en dat stemt tot grote tevredenheid.”

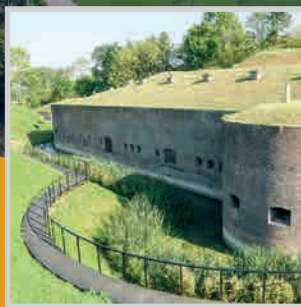
Ben je blij dat je deze stap hebt gezet? “Als je altijd roept dat je wat anders wilt, moet je het ook doen als je de kans krijgt. Maar ik heb wel alle zekerheden overboord gegooid. En het was enorm wennen. Ik stuurde een managementteam aan, werkte met een miljoenenbudget. Nu heb ik rechtstreeks met het personeel te maken en is het veel kleinschaliger.”

Klinkt daar iets van spijt door? “Daar heb ik geen seconde last van gehad. Het is een verrijking. De stress is minder, ik voel me veel gezonder. We worden wakker met het geluid van ruziënde fazanten, we gaan naar bed onder een prachtige sterrenhemel. We wonen in de natuur, met bevers en vossen. Wat wil je nog meer?”

caatjeaandelek.nl

Waardeer de schoonheid van onze cultuurhistorische bouwwerken

gerestaureerd met ambachtelijke precisie en deskundig vakmanschap

Meedenken met u als opdrachtgever, onze kennis en ervaring delen en denken in integrale innovatieve oplossingen. Dat is onze kracht.

- ▶ Civiele techniek
- ▶ Beton- en waterbouw
- ▶ Leidingen
- ▶ Milieu
- ▶ Natuur en recreatie
- ▶ Restauratie
- ▶ Utiliteitsbouw

FORT PANNERDEN

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

vertrouwd verzekerd door Donatus

WATERLINIES EN HUN FORTEN WORDEN MET VEEL ZORG OMGEVEN DOOR HUN EIGENAREN EN BEHEERDERS.

Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Sinds 1852 verzekert Donatus monumentale kerken en gebouwen. Voor forten ontwikkelden we een nieuwe propositie, waarmee u een of meerdere liniegebouwen als ensemble kunt verzekeren. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben geen klanten maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

WWW.DONATUS.NL

Contact:
mr. Gerhard Kuijt
Adviseur Relaties
(073) 528 00 87
g.kuijt@donatus.nl

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar